

Све до 70-тих година XIX века значајан потенцијал европских војски представљала је коњица, чије су разноврсне категорије биле заступљене и у аустријској, односно аустроугарској војсци.

Синоним за оружје коњице је мач односно сабља, које је представљало њено основно оружје, да би на европском простору углавном било израђивано по енглеском, француском или пруском узору, временом попримајући аутохтони значај или обележје.

Са опадањем значаја коњице као формацијске структуре, с обзиром на њену нову претпостављену улогу у оружаном сукобу која се углавном сводила на одржавање поретка у позадини и везе између јединица на ратишту, заштиту бокова истих односно деловању по дубини пеш. распореда, када се од коњаника очекивало да борбу успешно води и као пешак, у том периоду усвојена је генерација новог типа сабаља који је то услед своје перформансе омогућавао, као нпр. сабља Аустроугарске лаке коњице М. 1877. Сл. 15.

САБЉА АУСТРИЈСКЕ ПЕШАДИЈЕ-УГАРСКЕ ЖАНДАРМЕРИЈЕ М. 1862/67

Сл. 12. Инвентарски број: 5706

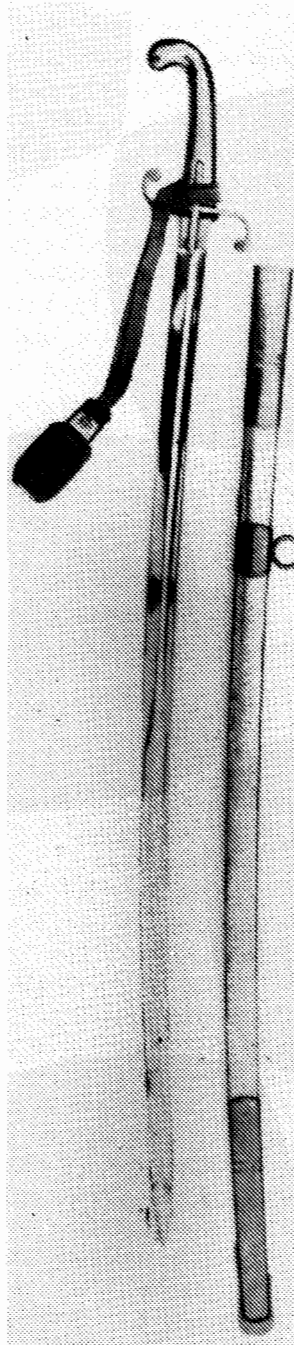
Размере сабље:

дужина сабље са корицама: 83,5 см/
дужина сабље: 79 см/ дужина сечива: 65,2 см/
ширина сечива: 03 см/ дужина корица: 70 см.

Опис сабље:

Рукохват балчака израђен је од дрвета ребрасте форме, са пресвлаком од гуштерове коже (намотаји тордиране жице недостају). У бази рукохвата постављен је метални прстен, а дуж леђног дела формира плићу капу јабуке овалног темена, са навртком листа сечива.

Рукобран балчака је метални једноставне лучно-асиметричне форме, који својим доњим делом формира затворени спољашњи крак одбојника улегнутих страница (асиметричне форме). Други крак одбојника је проширен и благо повијен са ваљкастим завршетком, на коме се налазе два уздужна прореза за везивање темњака.

Сабља "јурашка" угарских високих судских чиновника М. (?)

Сечиво сабље је благо закривљено, са једним обостраним ширим левкастим жљебом, и двостраном оштрицом при врху који се формира у висини телућа. На доњој страни базе рукобрана балчака и сечива, налази се прстенасти испуст за фиксирање сечива.

Корице сабље су металне са штифтом на устима и сужењем на доњем крају са куглицом. У горњем делу предње стране корица пласиран је краћи хоризонтални испуст са срцоликим дугметом, путем кога је вршено качење сабље о банделир преко рамена.

Напис-ознаке:

У бази предње стране сечива поред угарског државног грба (понавља се на предњој страни одбојника балчака), бр. 352, сигнирани су лат. иницијали: **В. Р.**

САБЉА "ЈУРАТСКА" УГАРСКИХ ВИСОКИХ СУДСКИХ ЧИНОВНИКА М. (?)

Сл. 13. Инвентарски број: 5682

Размере сабље:

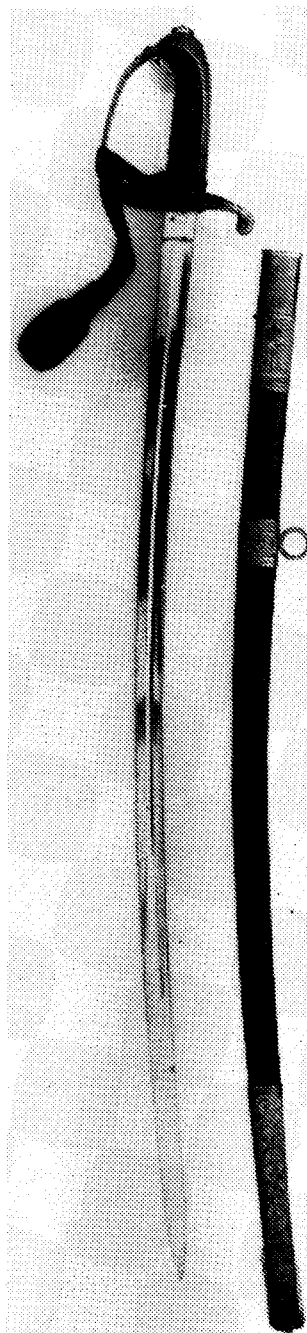
дужина сабље са корицама: 95,8 см/ дужина сабље: 92,3 см/ дужина сечива: 79 см/ ширина сечива: 02,4 см/ дужина корица: 82,2 см.

Опис сабље:

Рукохват балчака израђен је од месинга компактне структуре са повијеном јабуком у горњем делу, форме тзв. "луковичасте главице". Накрсница балчака је од месинга са крацима извијеним у супротним правцима. На средишњем делу рама накрснице пружају се дужи двострани испусти.

Сечиво сабље је благо закривљено са једним ширим левкастим обостраним жљебом, са двостраном оштрицом при врху који се формира у равни осе сечива.

Корице сабље су металне са дубљим горњим и доњим месинганим оковом; на полеђини горњег окова налази се укошени правоугаони прихват, док се на бочној унутрашњој лучној страни ширег мес. прстена налази непомицна мес. алка; на рубу доњег окова налази се валовита креста.

Сабља војних чиновника
аустроугарске
М. 1876

Сви месингани елементи рађени су од "по-злаћеног месинга"; дуж корица сабље недостаје кожна пресвлака.

Натпис-ознаке:

У бази налицја сечива поред пунцираног жига: →

сигнирани су лат. натпис и жиг произвођача: SO-LINGEN

САБЉА ВОЈНИХ ЧИНОВНИКА АУСТРОУГАРСКЕ М. 1876

Сл. 14. Инвентарски број: 5676

Размере сабље:

дужина сабље са корицама: 97 cm/ дужина сабље: 95,7 cm/ дужина сечива: 82 cm/ ширина сечива: 02,4 cm/ дужина корица: 83 cm.

Опис сабље:

Рукохват балчака израђен је од дрвета ребрасте форме, са пресвлаком од гуштерове коже и намотајима мес. тордиране жице. У бази рукохвата постављен је месингани прстен, а дуж леђног дела пружа се такође мес. оков. Леђни оков својим горњим делом формира плићу капу јабуке заравњеног темена, и навртком листа сечива.

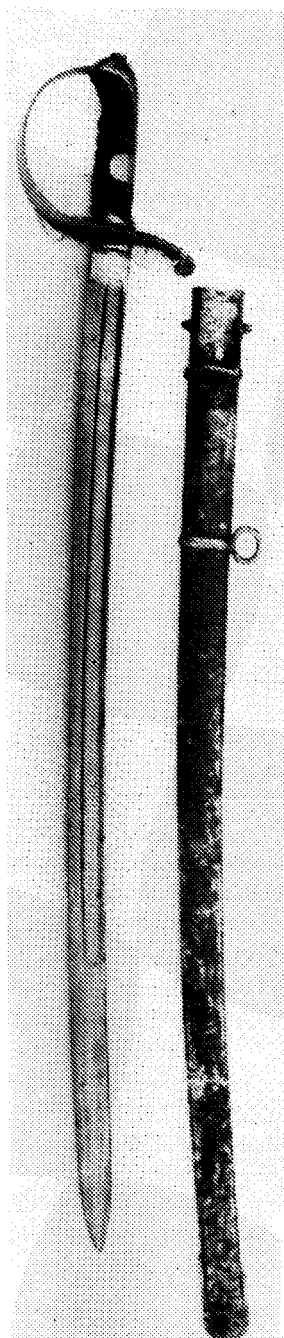
Рукобран балчака је од месинга лучно-симетричне форме, који својим доњим делом формира затворени спољашњи крак одбојника корпе са повијеним и задебљаним испустом на рубу.

Дуж леђног окова као и корпе балчака, налазе се апликације флоралних мотива са укомпонованом композицијом државног грба.

За балчак сабље везан је одговарајући срмени темњак, који обострано на врату кићанке има монограм: "К".

Сечиво сабље је благо закривљено са једним ширим левкастим обостраним жљебом, са двостраном оштрицом при врху која се формира у равни осе сечива. У бази сечива налази се заштитна кожа црвене боје.

Корице сабље су дрвене са пресвлаком од црне лаковане коже, са дубљим мес. горњим и доњим оковом. На полеђини горњег окова пла-

Сабља аустроугарске
лаке коњице М. 1877

сиран је укошени правоугаони прихват, док се на бочној унутрашњој страни ширег мес. прстена налази непомична мес. алка; на рубу доњег окова налази се валовита креста.

Дуж предње стране горњег окова корица укомпонован је окруњени монограм владоаца (Franc Jozef I); доњи оков краси витичаста гранулација, док је прстен корица украшен цветном розетом.

Натпис-ознаке:

У бази предње стране сечива сигниран је латинични натпис произвођача и лиферанта: **GARANTIE SOLINGEN, JULIUS VOOS**

САБЉА АУСТРОУГАРСКЕ ЛАКЕ КОЊИЦЕ М. 1877

Сл. 15. Инвентарски број: 5703

Размере сабље:

дужина сабље са корицама: 94,8 cm/ дужина сабље: 91,5 cm/ дужина сечива: 77,5 cm/ ширина сечива: 03,2 cm/ дужина корица: 80,8 cm.

Опис сабље:

Рукохват балчака израђен је од дрвета ребрасте форме, са пресвлаком од гуштерове коже (намотаји тордиране жице недостају). У бази рукохвата постављен је метални прстен, а дуж леђног дела пружа се метални оков, са обостраним ушима. Леђни оков својим горњим делом формира плићу капу јабуке заобљеног темена, и навртком листа сечива.

Рукобран балчака је метални лучно-симетричне једноставне форме, који својим доњим делом формира затворени спољашњи крак одбојника, са повијеним и задебљаним крајем. На делу језичка крака одбојника налази се уздужни прорез за везивање темњака.

Сечиво сабље је благо закривљено, са једним обостраним ширим левкастим жљебом, са двостраном оштрицом при врху који се формира у равни осе сечива.

Корице сабље су металне са штифтом на устима који је осигуран бочним завртњима, и крестом на доњем крају. Дуж горњег дела корица пласирана су два ужа метална прстена од којих горњи обострано има укошени прихват, а доњи на унутрашњој страни лука непомичну алку.

Натпис-ознаке:

У бази наличја сечива поред сигнатуре угарског државног грба (понавља се на леђном окуву рукохвата балчака, као и на предњој страни лука рукобрана), отиснут је латинични натпис произвођача: **ZELINKA BUDAPEST**

На предњој страни штифта корица сабље налази се бр. 64, а у истој висини наличја корица лат. ознаке војне јединице: **4 LUR**

У протеклим ратовима 1912-1913. године против Турске односно Бугарске, Србија је финансијски и војно-технички била толико исцрпљена тако да у првом реду оружја и осталог војног материјала није било довољно.

Војнотехнички завод у Крагујевцу једини произвођач војног материјала, углавном је производио муницију.⁶³

У општој оскудици пред почетак ратних операција са празном државном касом, обилати принос кукуруза био је једини бољитак који је ублажио оскудицу. Суочен са таквим стањем Пашић је 15. јула 1914. године⁶⁴ у име српске владе упутио телеграме посланствима у Петроград и Париз, у којима се поред осталог обраћајући се владама Русије и Француске износио захтев за кредит у износу од 90 милиона динара (на три месеца).⁶⁵

Убрзо затим поступајући по налогу српске владе, Спалајковић се 27. јула т. г. поново обратио руској влади за захтевом за кредит у износу од 5-6 милиона динара, са којим средствима би се у Русији купила војна одећа, чизме, рубље, шатори, конзерве...⁶⁶

Даље се нижу захтеви српске владе за испоруком из Русије 1.000 метара понтона, који је по инструкцијама Пашића а у образложењу Спалајковића упућеном руском Министарству војном био неопходан у припреми офанзиве и преласка на аустријско тле, а све у смислу српског ратног плана и захтева савезника за форсирањем Саве и Дунава. Пашић је даље у телеграму (бр. 345) од 29. јула т. г. налагао Спалајковићу да од руске владе потражује: *"... њодводне мине, миноносце или мојорне чамце за њосњавање мина, као и њојребан број сѡручних људи за израду бар једне минске зајраде на укујној ширини Дунава и Саве од 1.000 метара."*⁶⁷

Упоредо са захтевима за финансијском и војно-техничком помоћи, од савезника је потраживан разни ратни материјал.⁶⁸

⁶³ Н. Поповић, *Србија и Русија 1914-1918.*, Београд, 1977, стр. 116. У Војнотехничком заводу (од 11. јуна 1860. "Управитељство оружнице"; у периоду 1876-82. "фабрика за војну спрему") дневно се производило свега "250-260 шрапнела за пољске топове, 200 комада упаљача за шрапнеле, тако да се свега 200 шрапнела дневно могло да комплетира."

⁶⁴ Исто, н. д., Напомена: од истог аутора, сви датуми су старог календара!

⁶⁵ Исто, стр. 116. Русија је удовољавајући овом захтеву одобрила кредит од 20 милиона динара, о чему је Спалајковић од 17. јула 1914. телеграмом известио Пашића.

Руска је влада наиме за наплату кредита овластила своје банке у Паризу, са исплатом у златним францима. Пошто је био уведен мораторијум на финансијско пословање са Србијом, руска влада обратила се француској са захтевом да се исплата изврши из државне благајне.

⁶⁶ Исто, н. д., стр. 116, 117. Предлогом Сазонова удовољило се захтевима српске владе, којој је одобрен кредит од 6 милиона рубаља у Русији. Поред осталог, овим средствима је за потребе српске артиљерије у Русији купљено 1.140 коња, што је реализовано до краја септембра т. г. Захтеву српске владе за набавком аероплана у Русији није удовољено, пошто су ови били неопходни руској армији, како је образложило руско Министарство војно.

⁶⁷ Исто, н. д., 117. Руски поморски генералштаб је убрзо с тим у вези 12. августа т. г. у Србију из Одесе упутио поморског капетана Григоренка са техником и пошљом мина. До испоруке понтонског материјала није дошло, иако је 17. августа т. г. у циљу његове експедиције за Србију и Одесу упућен инжењеријски пуковник Добров, пошто даљи ток операције на српском фронту није више то условљавао.

⁶⁸ Исто, н. д., стр. 118. Прве набавке муниције реализовали су мајори Ивковић и Терзић, да би касније цео посао преузео Лонткијевић. Првим шлепом који је у Србију приспео 26. јула 1914. из Русије је испоручена муниција; 3. августа т. г. на три шлепа допремљена је такође муниција као и пушке, који идентичан товар доноси и шлеп који је дополовио сутрадан.

Узимајући у обзир телеграм Спалајковића (бр. 190) од 19. августа т. г. који је упутио Пашићу, *"Дојремање њушака и муниције насњавлено је шако да је до 1. септембра из Одесе њослајо у Србију (Радујевац) 119.980 њушака и 90.500.000 метака."*

Тако је српска војска оскудевајући у свему па и у артиљеријској муницији, из Русије потраживала: "... 2.000 шрајнела, 14.000 разорних ѓранаша за хаубицу 12 санџимешара сисџема 'шнајдер', љо руском 48 линија; 500 шрајнела и 3.600 разорних ѓранаша за хаубицу 15 санџимешара сисџема 'шнајдер', љо руском 6 љујмових; 68.000 шрајнела и 32.000 разорних ѓранаша за љолске џојове 75 тт, сисџема 'шнајдер', љо руском 3 љујма.". На истом списку потраживања српског Министарства војног (бр. 1024) од 16. августа т. г. налазио се и захтев за "... бар 60.000 ѓарниџура за љушке (џишеклије, ојасачи, вискови иџд), које смо добили из Русије, јер у џоме оскудевамо, а набавке са друђе сџране немоџућа." ⁶⁹

Руске пошиљке војног материјала упућене српској војсци само су донекле ублажиле стање њене опште оскудице.

Даљим ратним операцијама српске војске преко Саве и Дрине, њене потребе су се и повећале поред стално присутног захтева за формирањем резерви. ⁷⁰

Захваљујући тиме што су Руси у бици код Лавова задобили велики плен, српској војсци упућене су униформе, цокуле као и разни војни материјал, о чему Спалајковић 27. августа т. г. извештава Пашића. ⁷¹

После безбројних апела српске владе упућених француском, руском, италијанском Министарству војном за преком и алармантном потребом у војном материјалу (нарочито артиљеријске муниције), у јеку друге аустро-угарске офанзиве на Србију Спалајковић је телеграмом (бр. 261) од 14. септембра т. г. јавља Пашићу да је руска влада крајем септембра одредила "ѓенерала Карачана и вишеѓ инџенданџа Орлова да, заједно са Лонџики-јевићем, изврше одбир разноѓ рајноѓ маџеријала из љлена код Лавова за срџску војску." ⁷²

Убрзо затим из Русије је за Србију упућен велики товар разног војног материјала на 11 великих лађа, које су искрцане у Радујевцу, у периоду од 21-23. октобра т. г. ⁷³

⁶⁹ Исто, н. д., стр. 118. С тим у вези Спалајковић је убрзо одговорио да ће одмах из Русије бити испоручено "1.280 шрајнела за хаубицу 12 санџимешара, да осџалу муницију немају, као ни ѓарниџуре за љешадију."

⁷⁰ Исто, н. д., стр. 119. Српско Министарство војно 22. августа т. г. доставило је Пашићу списак војних набавки које је требало реализовати преко Спалајковића, тј. "150.000 ѓарниџура одела (чакшира, блуза, шињела, каја); око 100.000 љари цокула, 30.000 љари чизама, 100.000 шайорских крила, 10.000 љари мажуза са кајишима, 50.000 чуџурица, и 15.000 мањерки."

⁷¹ Исто, н. д., стр. 119. Пошто очекиване униформе за војску ни до 4. септембра т. г. нису испоручене, Пашић се поново обратио захтевом за 200.000 униформи. Сазонов у потпуности се саглашавајући са српским захтевима у испоруци војног материјала, 10. септембра т. г. телеграмом јавља Ставки: "... да је с љолиџичке џачке веома љожељно удовољџи с рџске молбе за муницију, љушке и војну одећу."

⁷² Исто, н. д., стр. 121. Ова је комисија до 14. октобра т. г. спремајући транспорт за Србију припремила око 3 милиона метака, док је жељезницом преко Румуније 17. и 18. октобра послато: "15.090 блуза, 5.481 шињел и 1.715 љанџалона."

⁷³ Исто, н. д., стр. 121. Том приликом допремљено је: "31.550 сандука муниције или 25,240.000 метџака, 2 ваџона хаубичних зрна, 99 буради азџјне киселине, 418 сандука бензина, 467 буради зејџина и 147 чамаца као мосџовни маџеријал."

Пошто је током друге аустроугарске офанзиве на Србију дошло до енормног губитка и онако скромног војног материјала, Пашић обраћајући се Шајновићу, владином делегату за набавке у Русији наређује, да заједно са Лонткијевићем настоји да од руске владе испослује лифериацију што већег броја *"аустријских и немачких мишраљеза са целокујном опремом и муницијом."*⁷⁴

Министар војни поново се 21. новембра т. г. у име Врховне команде телеграмом обратио Пашићу са захтевом за набавку *"100.000 пушака са 500 до 1.000 мейака по пушци са избором"*.⁷⁵

Пошто Србија у ситуацији у каквој је била није у могућности да сноси терет ових набавки, уважавајући у том смислу Спалајковићеву представку Сазонов је 22. децембра т. г. упутио писмо И. Л. Горемикину председнику руске владе, објашњавајући преку потребу *"... да српска војска добије наоружање и да руска влада сноси трошкове набавке пушака у Шпанији са 1/3 од укујне цене као и Француска и Енглеска"*, пошто су ове последње претходно већ пристале на ове услове (усвојено на седници руске владе од 30. децембра т. г.)⁷⁶

Искористивши девет месеци затишја у ратним операцијама који су наступили после Колубарске битке, српска влада поред настојања за обезбеђењем политичке и материјалне помоћи и даље велику пажњу поклања потреби за новим набавкама у наоружању, храни и санитетском материјалу.

Пошто је Русија ратним операцијама током 1914. године била финансијски исцрпљена, Србија се у наредном периоду у својим војним потраживањима углавном обраћа Француској и Енглеској.⁷⁷

⁷⁴ Исто, н. д., стр. 122.

⁷⁵ Исто, н. д., стр. 122. Шаљући исти телеграм (бр. 8174) Спалајковићу 27. децембра т. г., Пашић је у смислу препоруке дописао да се помињано наоружање покуша набавити у Шпанији, стим што би ова куповина *"... била на име Грчке, као неутралне земље, за шта би било издрешно 21.000.000 франака."*

Записници седница Министарског Савета Србије 1915–1918., Архив Србије, Београд, 1976, стр. 194. На седници од 22. октобра 1915. (тачка VII): *"Решено је да се обрати француској и енглеској влади, да нам једна или друга да 100.000 својих пушака са муницијом."*

⁷⁶ Н. Поповић, н. д., стр. 122, 123. У Србију је захваљујући савезничкој финансијској помоћи крајем 1914. из Русије упућена већа количина разног војног материјала; тако је нпр. 25. новембра Шајновић извештавао *"... да је водом послало 4.792 сандука пушчане и шововске муниције, 371 сандук пушака, 302 сандука баруша, 288 колевша санитетског материјала, 2.396 колевша одела, 4 сандука лака, 30 сандука пешчаних резервних делова, 61 сандук фишеклија, 24 шоба и 24 каре, 15 вагона жижица и 25 вагона швиришуса."* О сличним пошиљкама Шајновић извештава 3. и 18. децембра т. г. док Спалајковић 31. децембра јавља да је за Србију отпремљено *"... 18.000.000 мейака за руске пушке, а за још 32.000.000 мейака да ће се видети касније."*

И поред свега не може се са сигурношћу тврдити шта је све заиста и допремљено у Србију, али је чињеница да је крајем децембра 1914. *"у Радујевицу и Прахову пристало пет руских бродова са три шлеја"*, када је испоручено *"... 777 сандука артиљеријске муниције, 1.800 бала одела, 98 сандука фишеклија и ојасача..."*.

⁷⁷ Исто, н. д., стр. 123. Транспортовањем војног материјала из ових извора настао не проблем, пошто је доласком зиме онемогућено *"дойремање преко северних руских лука, а улаз у Црно море сиречава непријатељска Турска. Једини повољни пут за снабдевање из Русије ишао је од Солуна, преко Србије, на Прахово и даље Дунавом."*

Очекујући појачану лиферацију војног материјала, Србија је пред савезнике поставила питање ремонта своје жељезничке мреже пошто таква каква је, није била у стању да са сигурношћу прихвати очекиване веће транспорте.

Пашић је с тим у вези имајући у виду модернизацију пруге Солун-Прахово, дајући инструкције Спалајковићу ради потраживања кредита од Русије истицао *"... да нам у виду зајма сџави на расџоложење код какве америчке банке суму од шестџ милиона франака у злату како бисмо локомоџиве и ваџоне одмах џоручили у Америци..."*⁷⁸

Поред захтева за финансијском помоћи и наменских кредита, Србија је почетком јануара 1915. године од савезника затражила 150 милиона франака *"за даље вођење раџа"*, који је такође повољно решен (30 милиона месечно за првих пет месеци, по принципу реципроцитета).

Нових 150 милиона франака за исту намену Србија добија коначним пристанком Француске 25. августа т. г. Одобрен по истом принципу од савезника, нови кредит за исту намену увећан је за 6 милиона месечно услед поскупљења роба и транспорта (новембар, децембар 1915.; јануар, фебруар, март 1916.).⁷⁹

Војне набавке за потребе српске војске које су у наредном периоду наручиване у Русији реализоване су из ратног плена, у ком смислу *"џуковник Д. Киклић, делеџаџ Министџарсџтва војноџ за набавку мунициџје, џоџражује од рускоџ Генералџџаба следеће: (1) 50.000 аустџријских џушака (манлихер) и за њих 15-20 милиона метџака; (2) 1.000 џранаџа за џоџ калибра 15 санџиметџара; (3) 8-10.000 џранаџа за друге џоџове калибра 12 санџиметџара; (4) 6-8.000 џранаџа за брзо метџне хаубице 120 милиметџара; (5) 6-8.000 џранаџа за брзо метџне хаубице 150 милиметџара."*⁸⁰

Пошто је Русија током 1916. године преузела обавезу опремања у међувремену установљеног Српског добровољачког корпуса у Одеси (око 40.000 људи), у наредном периоду савезничким договором Француска је сносила *"... џлавни џереш наоружања, оџремања и исхране срџске војске у броју од око 140.000 људи."*

⁷⁸ Исто, н. д., стр. 124. Пошто је Енглеска после неколико дана пристала да учествује у овом финансирању са 1/3 (2 милиона франака у злату), исто се очекивало од Француске, чему је у прилог ишао и закључак седнице руске владе од 31. јануара 1915.

Све укупно, Србији је по принципу реципроцитета од савезника одобрена финансијска помоћ од 30. милиона франака (12 милиона предвиђено за модернизацију пруге Ниш-Књажевац). Све помињане исплате по руско-француском споразуму, требало је да реализује Француска.

⁷⁹ Исто, н. д., стр. 125, 126, 129, 130. Као један од сигурнијих показатеља о испорученом војном материјалу из Русије, могу да послуже подаци капетана Павловића који је до половине фебруара 1915. надгледао испоруке. По његовој евиденцији испоручено је 119.980 пушката и 199.770.400 метака. С друге стране, узимајући у обзир финансијску страну која је пратила ове војне набавке, послужиле нам телеграм Спалајковића (бр. 353) упућен Пашићу 2. марта 1915. у коме се наводи да је из Русије испоручено Србији: *"... оружја, мунициџје, одела и остџалоџ раџноџ материјала у вредности од џреко 14 милиона рубаља."*

⁸⁰ Исто, н. д., стр. 130, 131. Остаје непознаница у којој се мери удовољило овом захтеву; чињеница да је недостајало муниције за пушке система "Манлихер Штајер" М. 1895 нагнало је српску владу да се обраћајући Трубецком затражи *"... да јој се из рускоџ џлена код Пшемисла џошаље 10 милиона метџака за манлихерке..."*

По свим показатељима ова муниција испоручена је у периоду повлачења српске војске преко Албаније, о чему говори телеграм Павловића и Спалајковића у којем се наводи: *"... да је 15. децембра из Арханџелска оџџремљена за Драч или Сан Ђовани ди Медиа 2 милиона метџака за Манлихерову џушку."*

Општи закључак у погледу снабдевања српске војске војним материјалом од почетка рата 1914. године па до повлачења војске и владе на Крф био би да је Русија сносила главни терет војних испорука, које је исто тако сразмерно уделу Француске и Енглеске, такође сносила и све кредите дате српској војсци.⁸¹

КРАХ И ОБНОВА ВОЈНЕ МОЋИ СРБИЈЕ (1915-18.)

Током I светског рата Србија је (са Црном Гором) уз Русију чинила источни фронт Антанте у Европи, који је услед неуспеха ратних операција у лето 1915. године окончан "повлачењем руске војске из западне Галиције, западне Пољске и Литве", тако да се руски фронт крајем септембра "једва задржао на линији реке Двине од ушћа до Двинска, па одашле на југ преко Барановића, Пинска и Бучача до западно од Черновица". Бугарска је увиђајући ратне недаће Русије 6. септембра т. г. у Плесу потписала војну конвенцију са Немачком и Аустроугарском.

Тиме су непријатељске снаге за напад на Србију биле заокружене; током друге половине септембра 1915. године дуж Дрине, Саве, Дунава, према Тимоку и даље на југ до према Ђевђелији (6 немачких, 6 аустроугарских и 6 бугарских дивизија са укупно 700 ескадрона), укупно је било распоређено 280 батаљона са 780 арт. оруђа.⁸²

Србија је мобилизацијом (26. јул 1914.) формирала 10 пешадијских дивизија I и II позива и једну Коњичку дивизију (укупно 180.000 људи са 500 арт. оруђа); бројно стање трупа III позива износило је 100-150.000 људи. Србија је у овом рату након извршене концентрације трупа (14. август т. г.) располагала са 350-400.000 бораца, чије је бројно стање у октобру 1915. године износило: 420.000 бораца.⁸³

После сјајних српских победа на Церској и Колубарској бици током 1914, у јесен 1915. године после херојске одбране Београда, српска војска суочена са знатно надмоћнијим непријатељем и опасношћу да буде опкољена и уништена, после неуспешног четвртог непријатељског покушаја у том правцу, благовремено се 23. новембра т. г. повукла на леву обалу реке Ситнице на Косову пољу.⁸⁴

У безизлазној ситуацији пошто је изостала очекивана помоћ савезника, српска Врховна команда не прихватајући капитулацију 24. новембра т. г. издаје судбоносно наређење "да се српска војска привремено преко Црне Горе и Албаније повуче на Јадранско приморје, са зајоседањем линије Драч-Скадар у очекивању савезничке помоћи и решавања питања око њене даље ујошребе."

⁸¹ Исто, н. д., стр. 135. Узимајући у обзир француске изворе, војна помоћ Француске која је испоручена Србији од 1914. до 1. октобра 1916. чинило је: "106.000 пушака (М. 1907-15); 37.920.000 мешака; 334 мишраљеза (М. 1907); 100.000 пушака М. 1874/80 Но. 14; 10.260 граната за брдске топове (М. 70); 316.250 шраинела; 231.544 граната за пољску артиљерију (М. 75)."

⁸² Исто, н. д., стр. 135.

⁸³ В. Максимовић, н. д., стр. 31, 37.

⁸⁴ С. Станојевић, н. д., књ. IV, 1929., Београд, стр. 77, 82.

Пошто је већ сутрадан издато наређење за опште повлачење, с обзиром да од *"Љум Куле и Баковице ка Скадру и од Пећи ка Андријевици воде само пешачке и коњичке сџазе, наређено је, да се све шруије, које одсџујају овим љравцима, љреформирају љрвенсџивено на брдску формацију, а да унишџије сва коморска кола, као и сву арџиџерију, која се не би мођла даље креџаџи, односно да закоџају све шџио је мођуђе."*⁸⁵

Почела је српска голгота: пропадање, страдање и умирање изцрпљене, гладне, неодеване и необуване војске и масе избеглог народа који је пратио, чије су страдање увећали напади месног албанског становништва, које није признавало власт Есад-паше.⁸⁶

У циљу проналажења решења за даљу судбину српске као и савезничке војске солунске војске у Шантију је од 6. до 9. децембра 1915. године одржана савезничка конференција (ратни савет).

Са српске стране том приликом поднет је меморандум у коме се савезницима предочавало *"... да је срџска војска љримила борбу на џри фронтџа да се џо савешџу Русије и Енђлеске држала у офанзиви, док не сџиџне џомоћ од 150.000 савезничких војника, да је 55 дана водила борбе а да за џо време није сџиџла џомоћ..."*; савезници су на крају признали своју одговорност за пропаст Србије, самим тим и своју обавезу у њеној обнови.⁸⁷

Генералштабни пуковник Петар Пешић у својству помоћника начелника штаба Врховне команде 20. фебруара 1916. године као делегат на следећој савезничкој Конференцији у Шантију, 12. марта т. г. поднео је извештај о стању српске војске уз захтев за њеним опоравком и опремањем. Износећи податке о српским губицима у наоружању Пешић је истицао да се током одступања ка приморју успело спасити једино *"... око 20.000 срџских брзомешних џушџака (М. 99, 99/907 и 1910 сисџема 'Маузер'), један мали број мџиџраџеза и брдских џојовџа. Али сав овај мџиџеријџал је у џџаковом сџџању, да се не може уџошребиџи као борбено оружје љре неђо шџио се оџрави у каквој фабрици савезних земаља."*⁸⁸

Убрзо по спроведеном преносу и размештају остатака српске војске на грчком острву Крфу, приступило се мерама на њеном опоравку и реорганизацији водећи рачуна о њеном бројном стању, врсти наоружања које ће примити од савезника, као и предстојећим борбеним задацима који су се од ње очекивали.

⁸⁵ Петко Луковић, *Неколико џодаџака о изложеним џушкама срџских војника у Војном музеју са солунског фронтџа (1916-1918.)*, ВВМ, бр. 11-12, Београд, 1966, стр. 207.

Д. Јанковић, Б. Храбак, *Зџџисници седница...*, Архив Србије, Београд, 1976, стр. 223. На седници Мин. Савета од 25. новембра 1915. у Скадру, пуковник Живко Павловић прочитао је детаљан извештај команданта "нових области", где се поред лошег здравственог и моралног стања у војсци наводи: *"Мџиџеријџална сџџрема највећим делом уџроџашџена: оружје зарђало, муниције гошшово нема, сав љрибор, колико џа још има, дошрајџо. Има џукова са 40 бораца..."*

⁸⁶ С. Станојевић, н. д., стр. 88. *"Призрен, љум- Кула, Баковица и Пећ љредсџављају Кремџиџоријџм оног срџског џлавног оружја, које се није мођло љреко бесџушње Албаније и Црне Горе носиџи, а које би било скрнављено џадом у руке неџриџаџељу."*

⁸⁷ Н. Поповић, н. д., стр. 102.

⁸⁸ Исто, н. д., стр. 106.

У циљу координације послова као и експедитивности у спровођењу постављених задатака, Врховна команда српске војске је путем француске Војне мисије (генерал Мондезир, касније пуковник Души), била у сталном контакту са француском Врховном командом.⁸⁹

Српска Врховна команда је у периоду од 19. јануара до 16. априла 1916. године у циљу реорганизације и опремања војске издала низ упутстава, међу којима се посебно издвајају "Основи за преуређење наше војске" од 17. фебруара и "Упућ за извођење нове формације" од 19. фебруара.

На основу претходних упутстава, већ 27. фебруара т. г. прописан је "Указ о промени формације" којим је замењена уредба о формацији српске војске од 8. октобра 1913. године.

На основу новог указа формиран је штаб Врховне команде, штабови трију армијских команди, целокупна оперативна војска предвиђено је да формира три армије с тим да свака армија има две пеш. дивизије и један арт. пук.⁹⁰

Такође, формиран је један одред српских добровољаца, док је у алтернативи било формирање једне Коњичке дивизије (12 ескадрона), и једног одреда црногорских и босанских добровољаца.⁹¹

У контексту нашег излагања првенствено о хладном оружју наводећи краћи извод опширног елабората француског Министарства војног (Одељење за организацију и мобилизацију) под насловом "Ойшши основи за реорџанизацију" од 22. марта 1916. године Бр. 5077, које је у форми наређења К. Пов. Бр. 1208 достављено српској Врховној команди. Поред осталог разматрања у погледу реорганизације српске војске, наводимо краћи извод у поднаслову "Орџанизација коњице": "Српска војска има довољно јахаћих коња да њима снабде официре 6 дивизиских ескадрона и један мали део коњичке дивизије од 12 ескадрона. Реорџанизација ше дивизије није за сад узимана у обзир. Предвиђа се, дакле, само формирање 6 дивизиских ескадрона по 150 сабаља наоружаних мускејовима М. 1892 и сабљом (коју ће дајти Срби). Алаш, ракејле и санишешки мајеријал даће им се као и француским ескадронима. За сваки српски дивизиски ескадрон образоваће се шруйна комора на самарима..."⁹²

⁸⁹ П. Луковић, н. д., стр. 211. Под претпоставком да је оријентационо тачна бројка од 200.000 војника српске војске пре почетка повлачења преко Албаније (под условом да су сви наоружани пушкама), "излази да су љубици српске војске износили само у овој врсти ваљреној оружја око 180-190.000."

⁹⁰ Исто, н. д., стр. 211.

Стеван Љ. Пешић, *Снабдевање српске војске живишним пошребима за време реорџанизације на Крфу*, Ратник, Београд, јануар 1939, стр. 23. У циљу снабдевања српске војске на Крфу 22. јануара 1916. организована је француска база (арт. потпуковник Меније). Поред интендантских слагалишта у бази је постојало и артиљеријско, инжињеријско, санитетско и ветеринарско слагалиште. Снабдевање српске војске обављено је на основу француско-енглеске конвенције (Париз, 8-10. фебруар 1916.), на основу које се (тачка 113) француска влада обавезује да српској војсци обезбеди храну, док су набавке везане за "... оружје, муницију као и сирему са пошребним мајеријалом..." регулисане тачком 4.

⁹¹ П. Луковић, н. д., стр. 211, 212.

⁹² С. Љ. Пешић, н. д., стр. 36, 40.

Нова формација српске војске од 1916. године није наине имала дивизије чистог, пешадијског типа, већ стратегијске дивизије настале спајањем дивизија I и II позива у једну, "које због бројног стања какве су стварно биле-тиј. нейоуњене, имале су просечну јачину између 16-17.000 људи."

Ова нова формација задржала се до 1917. године "кад је српска војска на Солунском фронту формирана у две армије: Прва са Моравском, Дринском и Дунавском дивизијом и армијским деловима под командом Живојина Мишића, и Друга са Шумадском, Тимочком и Вардарском (касније Југословенска), и армиским деловима по командом Војводе Стејана Стејановића."

Тада је наине услед енормних губитака за прва три и по месеца (1.209 официра и 32.400 војника) дошло до реорганизације војске када је уместо три формирано две армије, док су четврти пукови у дивизијама укинуги. У наредном периоду српска се војска могла обнављати једино добровољцима - руским заробљеницима, или добровољцима из Америке, одакле је пристигло око 12.600, односно 7.000 бораца.⁹³

⁹³ Исто, н. д., стр. 47, 48. Наине, потпуно снабдевање (осим коњичке дивизије), српска војска је на дан 10. јула т. г. имала следеће бројно стање: Штаб врховне команде: 465 људи, 164 коња; Штаб I армије и јединице ван њеног састава: 1606 људи, 367 коња, 35 мазги; Моравска дивизија: 15.942 људи, 3.462 коња, 1.555 мазги; Вардарска дивизија: 16.250 људи, 3.890 коња, 8 магараца, 1.372 мазги; укупно I армија располагала је са: 34.263 људи, 7.883 коња, 8 магараца и 2.962 мазге. Штаб II армије и јединице ван њеног састава: 715 људи, 266 коња, 35 мазги; Шумадска дивизија: 13.818 људи, 2.853 коња, 1.279 мазги; Тимочка дивизија: 13.004 људи, 2.984 коња, 6 магараца, 1.374 мазге; укупно II армија располагала је са: 27.537 људи, 6.103 коња, 6 магараца, 2.688 мазги. Штаб III армије и јединице ван њеног састава: 681 човек, 309 коња, 35 мазги; Дринска дивизија: 15.757 људи, 4.250 коња, 7 магараца, 1.173 мазге; укупно III армија располагала је са: 34.421 човеком, 8.158 коња, 9 магараца, 2.776 мазги. Коњичка дивизија: 3.803 људи, 531 коњ; Добровољачки батаљон: 2.000 људи, 174 коња; Батаљон Срба и добровољаца: 623 људи, 65 коња; "Летећи жандармериски одред": 121 човек; "Железничка команда": 922 људи; "Команда железничких службеника": 1.677 људи, 9 коња; "Минерска чета": 192 људи; "1. батаљон Тимочког пука III позива": 383 људи, 3 коња; "4. чета 3. батаљ. Тим. пука III позива": 106 људи; "IV одељење мун. кол. Дунавске Див.": 145 људи; "Команда места": 285 људи; "Ескадрон Краљеве Гарде": 101 човек, 115 коња; "I одељење бежич. телеграф.": 85 људи, 3 коња, 14 мазги; "I одељење телеграфа": 140 људи, 11 коња, 14 мазги; "Бродарска команда": 90 људи; "Аутомобилска команда": 335 људи; укупно: 107.228 људи, 23.055 коња, 23 магарца и 8.454 мазге.

Свака пеш. дивизија поред дивизијског штаба састојала се од: 2. пеш бригаде од којих свака има штаб, 2 пука по три батаљона од по 4 чете и једног митраљеског одељења на батаљон; 1 пук III позива (3 батаљона по 4 чете, без митраљеза); 1 ескадрон коњице; дивизијске артиљерије (штаб, 2 батрон. дивиз. од 3 пољске или брдске батерије, 1 дивизије од 3 брдске бат. од 80 mm-касније ће бити замењена батеријама од 65 mm, 1 дивизије од 2 бат. хаубица од 120 mm, 1 батерије од 6 рововских топова М. 58, 1 арт. парк...); инжењерије (2 дивизијске чете, 1 парковна див. чета, 1 одељење бежичне телеграфије, 1 мостовни трен са мазгама...); санитет (1 болничарска чета од 7 водова, 3 алпинске амбуланте, 2 пријемна одељења); интендантура (1 пекарска чета, 1 занатлијска чета, 1 одељење за снабдевање); возови (2 возарска ескадрона од по 150 двоколица, 2 провијантске колоне од по 100 товарних мазги); ветеринарска служба (једне двоколице за марвену апотеку).

У новонасталим измењеним условима који су наступили повлачењем српске војске и њеног смештаја на Крф, она у свему постаје зависна од савезника, нарочито Француске, од чијег става је зависило и питање њене даље употребе.

Наиме, српска Врховна команда поступала је у зависности од става Врховне команде француских снага на истоку, што се нпр. јасно уочава кроз инструкцију (пов. бр. 3908) од 20. фебруара 1916. године коју је тадашњи командант француских армија на истоку генерал Жофр, упутио шефу француске Војне мисије при српској војсци генералу Де Мондезиру.⁹⁴

Наређењем српске Врховне команде (бр. 71) од 26. априла 1916. године које је упућено војним изасланицима у Риму, Паризу, Лондону, Петрограду и Букурешту, стављало се до знања са су приведене крају предузете мере на реорганизацији формације српске војске, тј.: "Реорганација српске војске на Крфу довршена је. Образовано је 6 дивизија: Моравска, Дринска, Дунавска, Шумадијска, Тимочка и Вардарска." У свакој дивизији формирано је по 4 пеш. пука, по један резервни пеш. пук, 4 дивизиона артиљерије, 1 ескадрон коњице.

Оперативна војска на нивоу дивизија образовала је три армије (укупно: 147.000 људи); I Армија (Моравска, Вардарска); II Армија (Шумадијска, Тимочка); и III Армија (Дринска, Дунавска).

Коњичка дивизија у то време (23. мај т. г.) и даље услед недостатака потребног броја јахаћих коња није реорганизована, пошто је већина српске војске са Крфа почев од 12. априла т. г. евакуисана на полуострво Халкидик (Микру) у близини Солуна, где су све трупе прикупљене крајем маја да би у логорима источно од Солуна изводиле обуку.⁹⁵

Реорганизацијом српске војске на Крфу, њеним опремањем од стране савезника у првом реду Француза, стара војна опрема је услед дотрајалости углавном одбачена.

⁹⁴ П. Луковић, н. д. стр. 212. У инструкцији се поред осталог наводило: "Према предлозима које смо ми доставили, за реорганизацију српске војске предвиђено је да се формира највише 6 дивизија, по 12 батаљона са укупним бројним стањем око 140.000 људи", која ће касније заправо представљати кичму будуће обновљене српске војске. Наиме, захваљујући одлучном ставу српске Врховне команде "да се њена војска ујошреби као самостална, акционална армија на одређеном сектору фронтa у склопу савезничке војске и фронтa", српска влада је на седници од 24. јуна 1916. решила "... да се све српске дивизије ујоше на фронт, с тим да не буде цела српске војске."

⁹⁵ Исто, н. д., стр. 213.

С. Љ. Пешћ, н. д., стр. 36, 37, 40. Одељење француског Министарства војног за организацију и мобилизацију војске 22. марта 1916. српској Врховној команди упутило је наређење К. Пов. Бр. 1208 (под А): "Српска војска, која се сад налази на Крфу, у Бизерџи и у Солуну служиће за формирање шест пруских дивизија германских и шри армије", док ће целокупно наоружање обезбедити француска "само оној српској машинерији која се може ујошребити"; (под Б): Обезбедити се 100.000 пушака са бајонетом М. 1907/15. за опремање 30 пукова пешадије, добровољаца, црногорских и босанских инжењеријских дивизија, "...евентуално и коњ. дивизије" (око 80.000 људи); 20.000 пушака М. 1874 "прерављене са бајонетом" за наоружање артиљерије, коњовођа, ордонаса, небораца; 900 пушака "мускетона" М. 1892 са бајонетом, за наоружање дивизијских ескадрона. Поред тога образоваће се један добровољачки пеш. одред од око 3.500 људи (без опреме), док је организовање црногорских и босанских добровољаца (око 1.500 људи) одложено "до сјоразума заинтересованих влада."

У циљу координације послова који су се односили на одбачену опрему Главна интендантура је наређењем Е Бр. 57552 од 27. фебруара т. г. упутила распис "да сви административни органи I, II и III степена поштом по чл. 51 административних правила за мобилизацију и ратно доба, као и чл. 9 и 14 Уредбе о правима, дужностима и одговорностима војно административних лица..., да израже одобрење за расход ове сиреме односно хране која је уједињена за време рата, а не чекајући демобилизацију." ⁹⁶

Као што је већ напоменуто, договором савезника Француска је на себе преузела обавезу целокупног снабдевања српске војске на Крфу чије су интендантске службе на острво пристигле 22. јануара 1916. године, о чему 21. априла т. г. српски војни изасланик при савезничкој Врховној команди у Паризу генерал Михајло Рашић извештава српску Врховну команду. ⁹⁷

У наређењу Врховне команде српске војске од 20. априла т. г. које је упућено командантима све три српске армије као и команданту Коњичке дивизије, наводи се да ће целокупна пешадија бити опремљена француским пушкама са бајонетом. "Сем штога, овом пушком наоружаће се сви добровољци, Коњичка дивизија, дивизијска коњица и инжењерија. За овај циљ добили смо 100.000 брзометних пушака. За наоружање артиљерије, коморе, ордонанса и уједињене небораца, добили смо 20.000 једнометних пушака чија је муниција иста као и за брзометне пушке."

Све војне испоруке везане за опремање српске војске требало је реализовати до 1. августа 1916. године, о чему говори и ген. М. Рашић у свом извештају упућеном министру војном. Исти извештај (бр. 538) 10. јуна т. г. мин. војни прослеђује Врховној команди, у коме се наводи: "Делегати генерал Рашић бр. 85 јавља: До 1. јула по новом, српска војска имаће у Солуну: 100.000 пушака модерних, 20.000 пушака модел 1874. г., 9.000 карабина, 5.000 аутоматских пиштоља, 144 вода мишраљеза, 12 брзометних дивизиона, 80.000.000 метка, 12 хаубичних батерија 12 цм, 10.000 коња са Крфа, 24.525 коња и мазги и 4.320 кола из Француске."

Све претходно наведено, чак у нешто већем обиму реализовано је и потврђено званичним документима српске Врховне команде "Пријем материјала" од 14. јула 1916. године. ⁹⁸

Како је већ претходно напоменуто, на основу упутстава српске Врховне команде од 17. односно 19. фебруара 1916. године, 27. фебруара т. г. прописан је Указ о промени формације по коме је српска Врховна команда што се тиче коњице, предвидела реорганизацију Коњичке дивизије од две бригаде (12 ескадрона са укупно: 1.800 сабаља), и дивизијске коњичке бригаде (6 ескадрона са укупно: 900 сабаља).

⁹⁶ С. Љ. Пешић, н. д., стр. 34.

⁹⁷ П. Луковић, н. д., стр. 45. У циљу олакшања послова у вези са издавањем разног војног материјала који јенамењен српској војсци, наређењем К. Пов. Бр. 1208 од 22. марта 1916. Одељења француског Министарства војног за организацију и мобилизацију, у Француској су организовали центре за прихват и отпремање, по један за сваку армију. Тако је центар у Оранжу упућивао материјал намењен Врховној команди и I Армији, у Линелу за II Армију, а у Монтану за III Армију.

⁹⁸ П. Луковић, н. д., стр. 214, 215.

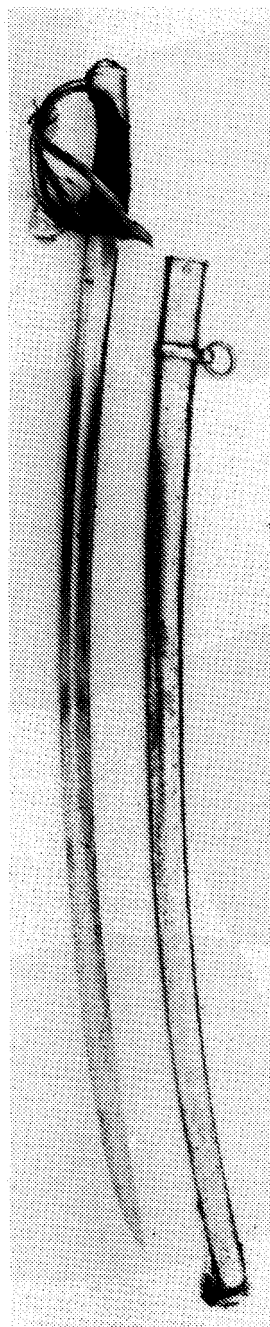
Међутим, општим планом француске Врховне команде о реорганизацији српске војске (Но. 5077) од 22. марта 1916. године чији су ставови потврђени и савезничким планом од 23. маја т. г. услед опште оскудице коња предвиђено је формирање једино бригаде дивизијске коњице. И поред свега, српска Врховна команда принципијелно настојећи да спроведе своје ставове у вези са Указом о промени формације од 27. фебруара 1916. године, успева да формацијски конституише Коњичку дивизију.

Наредбом српске Врховне команде од 20. априла т. г. немајући избора Коњичка дивизија преоружана је неадекватним пеш. пушкама система "Лебел Бертијер" М. 1907/15. Борбене операције на Солунском фронту комплетно опремљена адекватним наоружањем од 15. августа т. г. (у међувремену преоружана коњ. карабинима М. 1892), једино је изводила прва бригада Коњичке дивизије, док се друга бригада борила у пешадијском распореду; дивизијска коњица такође опремљена карабинском верзијом пушке система "лебел" М. 1892 употребљена је за обезбеђење пруге Солун-Лерин.

Што се тиче хладног наоружања повлачењем српске војске крајем 1915. године, на Крф је по неким изворима пренето једино 707 домаћих коњичких сабаља углавном "новог типа" М. 1895 које су услед оштећења, биле упућене на репарацију у француски окружни завод "Шателроа".

Међутим, према француским Општим основама за реорганизацију (Бр. 5077) од 22. марта 1916. године сачувана количина српских коњичких сабаља није била довољна ни за опремање дивизијских ескадрона (6 ескадрона предвиђено је да буду снабдевени са 900 сабаља).⁹⁹

Пошто је српска Врховна команда успела и поред официјелног става савезника о формирању једино дивизијске коњице да својим принципијелним ставом истраје у намери формирања Коњичке дивизије, пристизањем најнужнијег броја јахних коња, приступило се опремању прве Коњичке бригаде (6 ескадрона по 150 сабаља).

Сабаља француске
лаке коњице
М. 1822/1916 "С"

⁹⁹ Б. Богдановић, н. д., стр. 27.

Савезничким преоружањем српске војске Француска је до 1. октобра 1916. године поред осталог војног материјала, за потребе Коњичке дивизије испоручила 1.400 сабаља француске лаке коњице М. 1822. Сл. 16.

Пошто је испоручена количина сабаља била довољна једино за опремање прве Коњичке дивизије (900 сабаља), друга бригада из њеног састава истим типом сабље опремљена је крајем 1916. и почетком 1917. године, до када се углавном борила као пешадија.¹⁰⁰

Основни тип сабље француске лаке коњице ("sabre de cavalerie légère 1822 à un bracelet") у наоружању "хусара, ловаца, кољаника" усвојена је 9. јула 1822. године. Сл. 17.

Каснијих деценија доношењем нових стројевих правила за коњицу од 23. јула 1884. године (потврђено прописима од 19. маја 1886. и 5. септембра 1887.) по коме се коњичке сабље носе искључиво закачене о седлу, незнатном репарацијом спроведеном до 31. јануара 1887. године са корице сабљи уклоњен је доњи прстен са помичном алком. У међувремену, продукција тог типа сабље током седамдесетих година настављена је нешто смањеног габарита, по новим стандардима.¹⁰¹

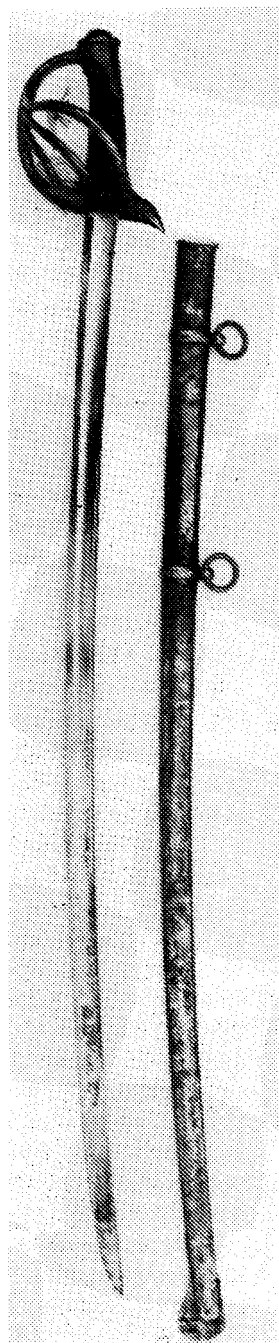
Током осамдесетих година XIX века у француској армији примењивана је пракса да се приликом отписа хладног оружја из војних-неборачких служби (коњичка жандармерија и др.) врше репарације на балчаку, тако што се помоћни краци рукобрана уклањају (осим главног ребра), као што је случај са нашим примерцима.¹⁰² Сл. 18 и 19.

¹⁰⁰ Исто, стр. 27.

¹⁰¹ Исто, стр. 27. После мање репарације извршене на корицама сабљи М. 1822 на основу прописа од 2. септембра 1887. овај тип сабаља додељиван је коњници спахија француске колоније у Мароку, а од 2. фебруара 1888. коњичкој артиљерији и коморској коњици.

Француска републиканска гарда и данас је опремљена основним типом сабље М. 1822, која је својевремено била прихваћена у многим армијама, као нпр.: покрајина Баден М. 1831, УСА М. 1840, Швајцарска М. 1851...

¹⁰² И. Мијић, *Хладно оружје војске Кнежевине Србије 1804-1881*, ЗИМС, бр. 28, Београд, 1994, стр. 235.

Сабља француске лаке коњице М. 1822

САБЉА ФРАНЦУСКЕ ЛАКЕ КОЊИЦЕ
М. 1822/1916 "С"

Сл. 16. Инвентарски број: 5679

Размере сабље:

дужина сабље са корицама: 111 cm/
дужина сабље: 107 cm/ дужина сечива: 91,54 cm/
ширина сечива: 03 cm/ дужина корица: 95 cm.

Опис сабље: (идентичан са експонатом
инв. бр. 5647)

Рукохват балчака израђен је од дрвета
вретенасте форме који је у горњем делу сужен,
са намотајима канапом и кожном пресвлаком,
обавијен месинганом тордираном жицом. Јабу-
ка рукохвата је у виду дубље месингане капе са
овалним леђним испустом и наглашеног руба
овалног темена, са заковицом листа сечива.

Рукобран балчака је од месинга лучно-
асиметричне форме, са једним главним профи-
лним ребром и два помоћна извијена крака,
који својим доњим делом формира затворени
спољашњи крак широког листа одбојника са
издуженим овалним испустом који је благо
повијен.

Сечиво сабље је закривљено, типа
"montmorency" са по једним ширим и ужим
обостраним жљебом, и двостраном оштрицом
при врху који се формира у висини телућа. У
бази сечива налази се заштитна кожица.

Корице сабље су металне, са штифтом
на устима (обострано нитован) и крестом на
доњем крају. У горњем делу корица пласиран
је шири метални прстен са очицом на унутра-
шњој страни лука, са помичном металном
алком.

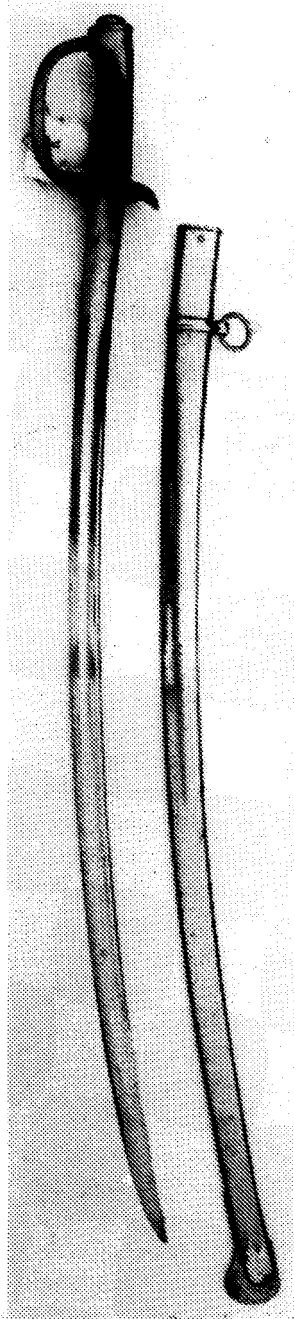
Натпис-ознаке:

У бази предње стране сечива сигнирана
су два жига један кружни други призмичне
форме са лат. словом: С

У бази телућа сечива на широком брид-
ном ребру, гравирани лат. курзивни натпис
произвођача:

*Metz d'armes
de Chabert pere*

1879 - Boulevard Metz 1822

Сабља француске коњице-
коњицке жандармерије
М. 1822/82.

На полеђини ребра рукобрана балчака сигниран је кружни жиг са лат. словом: В, бр. 728 (који се понавља на полеђини прстена корица сабље).

САБЉА ФРАНЦУСКЕ ЛАКЕ КОЊИЦЕ М. 1822

Сл. 17. Инвентарски број: 5640

Размере сабље:

дужина сабље са корицама: 116 cm/ дужина сабље: 114 cm/ дужина сечива: 97,5 cm/ ширина сечива: 03 cm/ дужина корица: 100 cm.

Опис сабље:

Рукохват балчака израђен је од дрвета вретенасте форме који је у горњем делу сужен, са намотајима канапом и кожном пресвлаком (намотаји мес. тордиране жице недостају). Јабука рукохвата је у виду дубље мес. капе са овалним леђним испустом и наглашеног руба овалног темена, са заковицом листа сечива.

Рукобран балчака је од месинга, лучно-асиметричне форме, са једним главним профилним ребром и три помоћна извијена крака, који својим доњим делом формира затворени спољашњи крак широког листа одбојника са издуженим овалним испустом који је благо повијен.

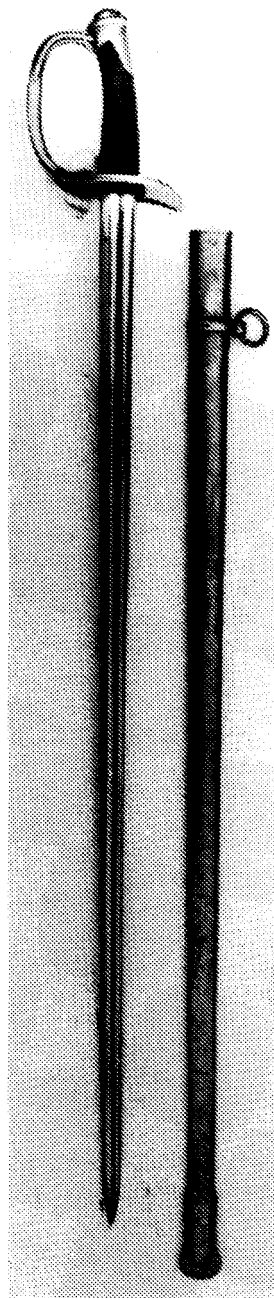
Сечиво сабље је благо закривљено, типа "montmorency" са по једним ширим и ужим обостраним жљебом, са двостраном оштрицом при врху који се формира у висини телућа. У бази сечива налази се заштитна кожаца.

Корице сабље су металне, са штифтом на устима (нитован обострано) и крестом на доњем крају. У доњем делу корица пласиран је шири метални прстен са очицом на унутрашњој страни лука, са једном металном помичном алком.

Натпис-ознаке:

У бази предње стране сечива сигнирана су два кружна жига са лат. словима.

У бази телућа сечива на широком бридном ребру гравирани су лат. курзивни натпис произвођача:

*Мач-палош француске
коњице-драгона
коњичке жандармерије
М. 1854/84.*

M. Aniprice Re = J. Chatterault
Avout 1839

Дуж главног ребра руко-
 брана балчака сигнирани су жи-

гови: →

док је у истој висини на наличју отиснут бр. 10399 (понавља се на полеђини прстена корице сабље).

Дуж руба капе јабуке балчака у висини леђног испуста отиснут је лат. натпис: CARD

САБЉА ФРАНЦУСКЕ КОЊИЦЕ-КОЊИЧКЕ ЖАНДАРМЕРИЈЕ
 М. 1822/82.

Сл. 18. Инвентарски број: 5656

Размере сабље:

дужина сабље са корицама: 111 cm/ дужина сабље: 107 cm/ дужина сечива: 92 cm/ ширина сечива: 03 cm/ дужина корица: 95 cm.

Опис сабље идентичан је са описом експоната инв. бр. 5679, осим детаља који се односи на репарацију корпе балчака.

МАЧ-ПАЛОШ ФРАНЦУСКЕ КОЊИЦЕ-ДРАГОНА
 КОЊИЧКЕ ЖАНДАРМЕРИЈЕ М. 1854/84.

Сл. 19. Инвентарски број: 5657

Размере палаша:

дужина палаша са корицама: 112 cm/ дужина палаша: 109 cm/ дужина сечива: 93 cm/ ширина сечива: 03,3 cm/ дужина корица: 95 cm.

Опис палаша: (идентичан са експонатом инв. бр. 5653)

Рукохват балчака израђен је од дрвета вретенасте форме који је у горњем делу благо укошен, са намотајима канапом и кожном пресвлаком обавијен месинганом тордираном жицом. Јабука рукохвата је у виду дубље мес. капе са овалним леђним испустом и наглашеног руба овалног темена са заковицом листа сечива.

Рукобран балчака је од месинга, лучно-симетричне форме, са једним главним профилним ребром, које својим доњим делом формира затворени спољашњи крак широког листа одбојника са издуженим овалним испустом који је благо повијен.

Сечиво палаша је право, са два обострана уздужна жљеба, који по средишњем делу формирају наглашена ребра, са двостраном оштрицом при

врху који се формира у равни осе сечива. У бази сечива налази се заштитна Божица.

Корице палаша су металне, са штифтом на устима (нитован обострано) и симетричном крестом на доњем крају. У горњем делу корица пласиран је шири метални прстен са очицом и помичном мет. алком.¹⁰³

Натпис-ознаке:

У бази предње стране сечива сигнирана су два жига, са лат. словима: док се у истој висини налази

сечива налази жиг: →

У бази телућа сечива на широком бридном ребру, гравирани су лат. курзивни натпис произвођача:

M^{re} d'Armes de Chât. Fevrier 1874 =
Dragon No 1854 = G = 1882

На полеђини ребра рукобрана балчака, сигниран је овални жиг са лат. словом: S; у чијој висини је отиснут бр. 43930 (који се понавља на полеђини прстена корица палаша).

Што се тиче осталих типова хладног наоружања којим је савезничка војска током I светског рата била опремљена навешћемо поједина, нпр. француско: сабља официра француске пешадије М. 1845/50, сл. 20; мач официра француске пешадије М. 1882, сл. 21; мач француских војних чиновника М. (око 1880. г.) сл. 22; део руског хладног наоружања у смислу ове тематике наводимо у наставку излагања.

САБЉА ОФИЦИРА ФРАНЦУСКЕ ПЕШАДИЈЕ М. 1845/50

Сл. 20. Инвентарски број: 5659

Размере сабље:

дужина сабље са корицама: 94 cm/ дужина сабље: 91,7 cm/ дужина сечива: 77,5 cm/ ширина сечива: 03 cm/ дужина корица: 79,5 cm.

Опис сабље:

Рукохват балчака израђен је од бакелита трбушасто-ребрасте форме (намотаји мес. тордиране жице недостају). Јабука рукохвата је у виду дубље мес. капе са овалним леђним испустом и наглашеног руба овалног темена са заковицом листа сечива.

Рукобран балчака је од месинга, лучно-асиметричне форме који својим доњим делом формира затворени спољашњи крак на предњој страни избоченог листа одбојника који се завршава са повијеним и задебљаним кра-

¹⁰³ Доњи метални прстен са очицом и помичном мет. алком репарацијом је уклоњен 1884.

јем. Рубни део леђног испуста капе балчака декорисан је гранулацијама укрштених гранчица, док је избочени лист одбојника са витичастим перфорацијама.

Сечиво сабље је мање закривљено, типа "montmorency" са по једним ширим и ужим обостраним жљебом и двостраном оштрицом при врху који се формира у висини телућа. У бази сечива налази се заштитна кожица.

Корице сабље су металне са штифтом на устима (обострано нитован) и крестом на доњем крају. У горњем делу корица пласиран је ужи метални прстен са очицом на унутрашњој страни лука, са помичном мет. алком.

Натпис-ознаке:

У бази предње стране сечива сигнирана су два кружна жига са лат. словима: (понавља се на полеђини ребра рукобрана балчака и горњег дела корице сабље).

У бази телућа сечива на широком бридном ребру гравиран је лат. курзивни натпис произвођача:

*Manufacture nationale
d'armes de Châtelleraulx-Moi
1916 - Adjud. d'Inf. - Mo^{le} 1845 E*

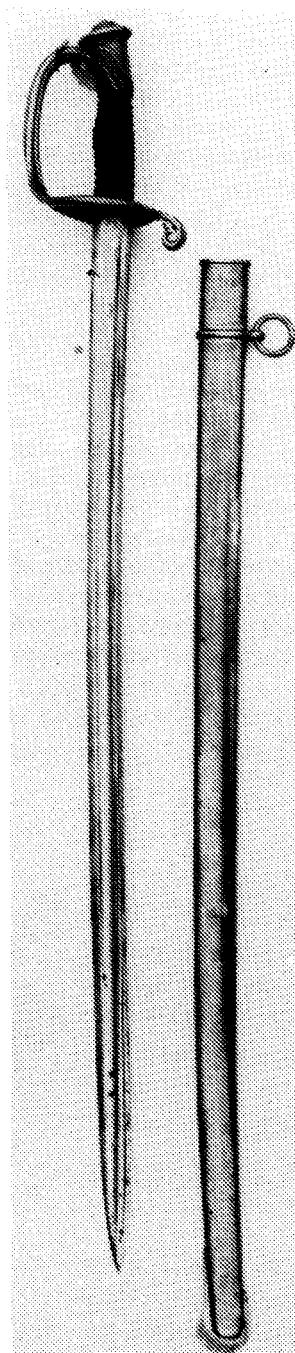
На горњем делу одбојника балчака отиснут је бр. 2240, а на полеђини прстена корица бр. 50932.

МАЧ ОФИЦИРА ФРАНЦУСКЕ ПЕШАДИЈЕ
М. 1882

Сл. 21. Инвентарски број: 5427

Размере мача:

дужина мача са корицама: 101 cm/ дужина мача: 96,7 cm/ дужина сечива: 83,2 cm/ ширина сечива: 02,2 cm/ дужина корица: 87 cm.

Сабља официра француске пешадије М. 1845/50

Опис мача:

Рукохват балчака израђен је од бакелита, трбушасто-ребрасте форме. У бази рукохвата постављен је метални прстен, а дуж леђног дела пружа се мет. оков уздужно браздан. Леђни оков својим горњим делом формира плићу капу јабуке заобљеног темена, са заковицом листа сечива.

Рукобран балчака је метални, лучно-асиметричне форме са једним главним профилним ребром и три помоћна извијена крака, који својим доњим делом формира затворени спољашњи крак накрснице. Други крак накрснице прелази у одбојник са повијеним и задебљаним крајем. У горњем делу рукобрана налази се кружни отвор за везивање темњака.

Сечиво мача је право са двостраном оштрицом и једним обостраним уздужним жљебом, са врхом у равни осе сечива.

Корице мача су металне са штифтом на устима који је осигуран завртњем на полеђини, и симетричном крестом на доњем крају. У горњем делу корица пласиран је ужи мет. прстен са очицом и помичном мет. алком.

Натпис-ознаке:

У бази предње стране сечива сигниран је овални жиг са лат. словом: →

у истој висини
наличја сечива
угравиран је лат.
курзивни натпис
произвођача (де-
лом нејасан): →

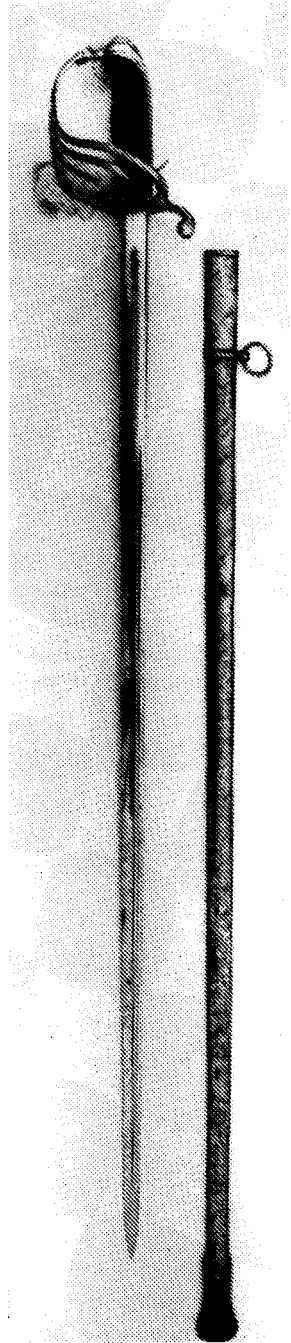
*Société
de
Clément*

МАЧ ФРАНЦУСКИХ ВОЈНИХ ЧИНОВНИКА М. (око 1880. г.)

Сл. 22. Инвентарски број: 5638

Размере мача:

дужина мача са корицама: 106,5 cm/ дужина
мача: 99 cm/ дужина сечива: 83 cm/ ширина сечива:
02 cm/ дужина корица: 90,7 cm.

Мач официра
француске пешадије
М. 1882

Опис мача:

Рукохват балчака израђен је од дрвета вретенасто-симетричне форме, са намотајима месингане тордиране жице. Јабuka рукохвата је у виду мање мес. кугле са завртњем на теменом делу у виду заравњеног испуста.

Рукобран балчака је од месинга лучно-симетричне форме са једним профилним ребром које својим доњим делом формира затворени спољашњи крак накрснице. Други крак накрснице прелази у одбојник са краћим, купастим завршетком. Обострано на средишњем делу рама накрснице налазе се већи овални испусти (крилца), од којих је оно на полеђини преклопно. На крилцу са предње стране аплициран је мес. ловоров венац.

Сечиво мача је право са двостраном оштрицом и једним обостраним уздужним жљебом, са врхом у равни осе сечива.

Корице мача су металне са штифтом на устима који је осигуран завртњем на полеђини, и симетричним крстом на доњем крају. У горњем делу корица пласиран је ужи мет. прстен са очицом и помичном алком.

Натпис-ознаке:

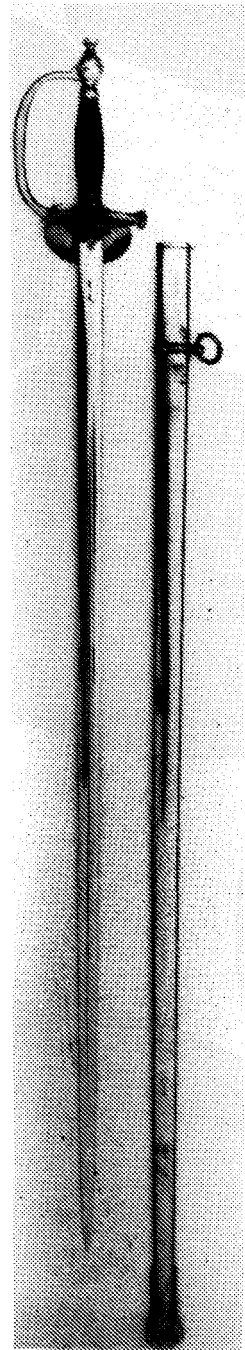
У бази предње стране сечива сигниран је овални жиг у виду два нејасна укрштена симбола, са латиничним иницијалима: →

Што се тиче руске војске у то време, сигурно један од најпопуларнијих типова сабље у Русији који је у дужем временском периоду употребе стекао аутохтоно обележје "националног оружја" јесте сабља тзв. "шашка", синоним козачке коњице.¹⁰⁴

Доласком на престо руског цара Александра III (1881-94.) предузетим мерама на реорганизацији војске, оформљена је специјална комисија на челу са генералом Горловом која је имала задатак да одабере и пропише један стандардни тип сечива за коњичке сабље нове форме, чиме би се сузбила дотадашња разноликост у наоружању.

На тај начин Указом (Но. 222) од 1881. године промовисана је сабља слична шашки М. 1838, са но-

Мач француских војних чиновника М. (око 1880. г.)

¹⁰⁴ И. Мијић, н. д., стр. 227, 244, 245. Видети опширније о шашки.

вим типом сечива тзв. "волчок". Са овим новим типом сабље опремане су козачке јединице Донске војске. Сл. 23.

Исте године прописан је и нови начин качења корица сабљи козачке и драгонске форме "новог типа" тзв. "старословенски", по коме је јабука балчака окренута ка стражњој страни бока, док се врх сечива налази у оси качења уз ногу. Само качење је путем кајаса преко десног рамена.¹⁰⁵

Уочи обимних реформи које су предузете у руској армији после неуспешног рата са Јапаном, у циљу да би се унификовао јединствен тип сабље кавкаских и кубанских козака 1904. године прописана је специфична форма шашке која подражава специфичну кавкаску (азијску) форму, мада је сличних покушаја било још 1834. године.¹⁰⁶ Сл. 24.

На основу истог прописа од 1904. године у наоружању кавкаске и кубанске војске уводи се специфичан тип азијског ножа са двосклим правим сечивом, тзв. "кунцал", док се 1908. године за козачку артиљерију прописује тесак-кинцал са повијеним сечивом тзв. "бебут".¹⁰⁷ Сл. 25.

САБЉА "ШАШКА" РУСКЕ КОЗАЧКЕ ДОНСКЕ ВОЈСКЕ М. 1881

Сл. 23. Инвентарски број: 5425

Размере сабље:

дужина сабље са корицама: 102,5 cm/ дужина сабље: 99, 8 cm/ дужина сечива: 86,1 cm/ ширина сечива: 03,3 cm/ дужина корица: 88,7 cm.

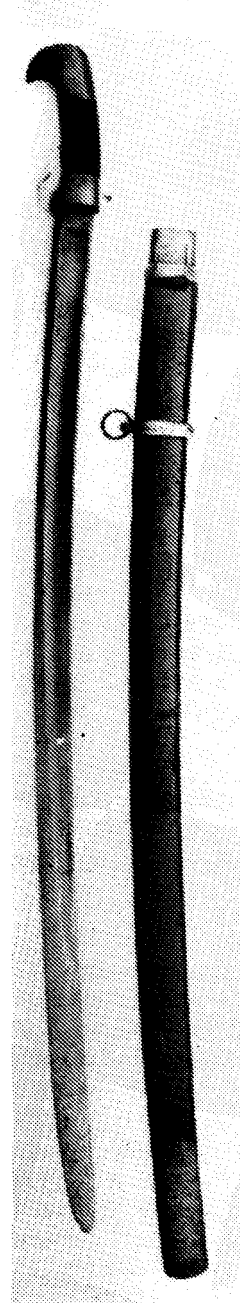
¹⁰⁵ Eugene Mollo, *Russian Military Swords 1801-1917*, London, 1969, стр. 33. Каснијих деценија уз незнатну трансформацију која се првенствено огледа у врсти материјала од којег су поједини елементи сабље израђивани, овај специфичан тип сабље без рукобрана и накрснице израђиван је под ознаком М. 1910 и М. 1913.

После превратничких збивања у Русији током 1917-23. нова бољшевичка власт наставила је продукцију сабљи сличним претходним шашкама, под ознаком М. 1927 и М. 1940.

¹⁰⁶ Исто, н. д., стр. 38, 39. У циљу развијања и јачања опште руске припадности, свести и оданости цару, прихватајући поједине фолклорне елементе вишеетничке руске заједнице, 1909. на пољу војних прописа о оружју доносе се Уредбе бр. 44 и 102.

Ђурђица Петровић, *Оружје Кавказа*, Ревизија Оружје, бр. 1, Београд, 1991, стр. 35. Јединственост ове сабље огледа се у томе да скоро цео рукохват осим јабуке улази у посебно проширење уста корица, што је својствено сабљама "азиатског образа".

¹⁰⁷ Ђ. Петровић, *Оружје Кавказа*, ВВМ, бр. 13-14, Београд, 1968, стр. 169, 170. Национално оружје народа Кавказа је двоскли бодеж, који се у руској терминологији назива кинцал (персијски "ханцар, канцар"), под којим називом се подразумева како оружје са правим, тако и са кривим сечивом.

Сабља "шашка"
руске козачке
Донске војске
М. 1881

Опис сабље:

Рукохват балчака израђен је од облог дрвета косо бразданим, у чијој се бази налази дубљи месингани ливени оков са проширењем ка унутрашњој страни. Јабука балчака такође је од месинга у виду повијеног тзв. "птичијег кљуна", са оштро усеченим теменим делом разуђених ушију, са завртњем листа сечива. На средишњем бочном делу јабуке балчака налази се кружна перфорација за везивање темњака.

Сечиво сабље је мање закривљено са једним обостраним ширим левкастим жљебом и двостраном оштрицом при врху, који се формира у равни осе сечива, са изоштrenom оштрицом.

Корице сабље израђене су од две дрвене облоге са кожном пресвлаком (шав на бочној страни), које су у горњем и доњем делу оковане дубљим мес. оковима од којих је доњи без тзв. "кресте". Дуж горњег дела корица пласирана су два ужа мес. прстена од којих горњи на полеђини има правоугаони прихват, а доњи на спољашњој страни лука очицу са помичном мес. алком.

Натпис-ознаке:

У бази предње стране сечива сигниране су ознаке контроле: А, А-са круном, Бр. 45; док је у истој висини наличја сечива сигниран кружни жиг произвођача са државним грбом и ћиричним нат-

писом: →

ЗЛАТОУСТЪ 1916г

На предњој страни металне базе рукохвата у форми кружића, отиснути су ћирилични иницијали: С К

У висини горњег окова наличја корице сабље, накнадно је на кожној облоги урезан ћир. натпис:

П. ДРОВИТОВЪ
1а 1в 3с Кадрон а
№ А 22

САБЉА "ШАШКА" РУСКЕ КОЗАЧКЕ КАВКАСКЕ И КУБАНСКЕ ВОЈСКЕ М. 1904

Сл. 24. Инвентарски број: 5657

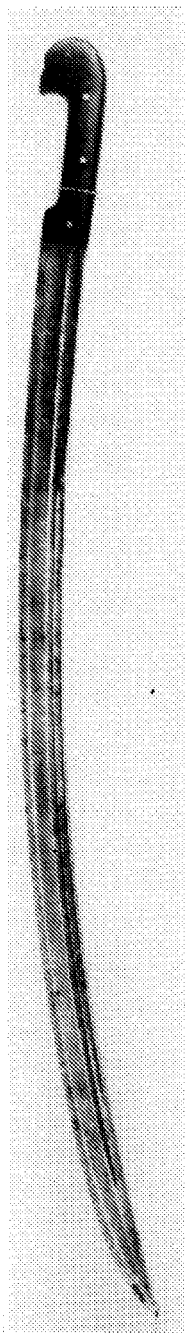
Размере сабље:

дужина сабље: 91,5 cm/ дужина сечива: 77 cm/ ширина сечива: 03,5 cm.

Опис сабље:

Рукохват балчака израђен је од две тамне коштане облоге са проширеном базом на унутрашњој страни. Јабука балчака је у виду повијеног тзв.

Сабља "шашка" руске козачке кавкаске и кубанске војске М. 1904

"птичијег кљуна" са оштро усеченим теменим делом и незнатно разуђеним ушима. Рукохват је обострано са листом сечива спојен са две металне заковице.

Сечиво сабље је закривљено са једним ширим и два ужа обострана жљеба, док се двострана оштрица при врху формира у висини телућа.

Корице сабље недостају (дрво, кожна пресвлака, метални окови).

Натпис-ознаке:

База предње стране сечива украшена је цизелирањем витичасте орнаментике, са укомпонованим ћириличним окруженим монограмом владоаца (цар Николај II Романов).

Наличје базе сечива такође је украшено мотивима витичасте орнаментике, са укомпонованим руским државним грбом (двоглави окруњени орао са штитом на грудима и представом заштитника Св. Ђорђа).

Попречно у односу на сечиво, цизелиран је ћирилични натпис произвођача: ГУЗУНОВ, и бр. 103.

ТЕСАК-КИНЦАЛ "БЕБУТ" РУСКЕ АРГИЉЕРИЈЕ М. 1908

Сл. 25. Инвентарски број: 5644

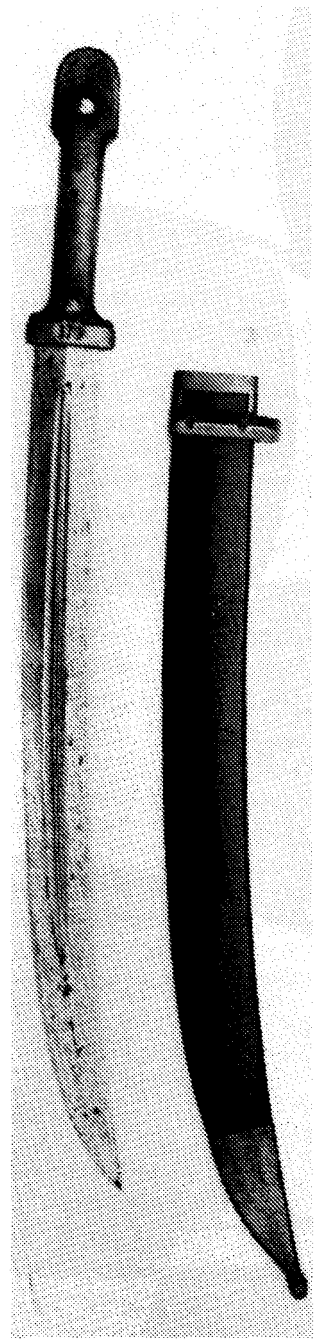
Размере тесака:

дужина тесака са корицама: 63,6 см/ дужина тесака: 59 см/ дужина сечива: 43,8 см/ ширина сечива: 03,6 см/ дужина корица: 48,2 см.

Опис тесака:

Рукохват је тзв. "индоперсијског типа", израђен од две дрвене облоге симетричне форме, вретенастог дужег врата са проширеном базом и заобљеном јабуком у горњем делу.¹⁰⁸ Рукохват у бази има монограм прстен, док је обострано са листом сечива спојен са две заковице, које са предње стране имају мес. розете.

¹⁰⁸ Исто, н. д., стр. 172. Овај тип рукохвата који се на простору Азије осим на бодежима примењивао на мачевима и сабљама, продором ислама у Африку, усталио се све до Марока. Наиме, у Мароку се бодежи сличне форме дршке називају "s'boula" и заступљени су код свих јужних племена.

Тесак-кинцал "бебуш"
руске арђиљерије
М. 1908

Сечиво тесака је закривљено са двостраном оштрицом, дуж кога се пружају обострано два упоредна жљеба правећи уздужно ребро, чији се врх формира у висини телућа.

Корице тесака израђене су од две дрвене облоге са кожном пресвлаком, које су у горњем и доњем делу оковане месинганим оковима. У висини горњег окова пласиран је мес. прстен са наглашеним гребеном на предњој страни и нарочитим прстеном на бочној страни унутрашњег лука (за смештај тзв. "калибратора"): качење је путем класичног кожног виска.

Натпис-ознаке:

У бази предње стране сечива сигниране су ознаке контроле: А, А-са круном, док је у истој висини наличја сечива сигниран кружни жиг произвођача са државним грбом и ћириличним натписом:

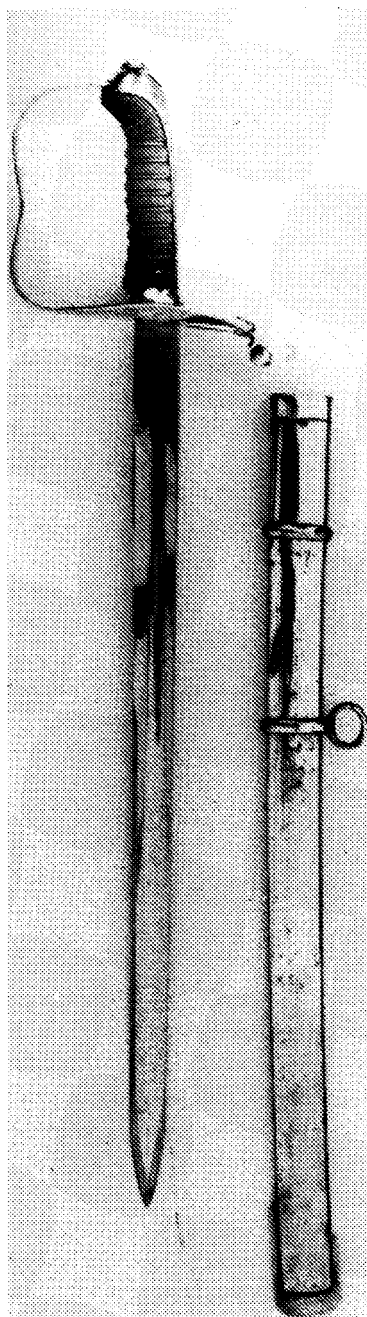
ЗЛАТОУСТЬ

ОР. ФАБ. 1912 г.

На предњој страни окова базе рукохвата отиснут је бр. 107, док се у истој висини полеђине окова налазе ознаке: →

ВБ. 16

У периоду вођења борби на Солунском фронту интересантно је да су у условима дуготрајних рововских борби офиц. пешадијске сабље постале непрактичне. Наиме, делови аустроугарске војске на Солунском фронту прибегли су једном практичном решењу у том смислу, да је изванредан број сабљи официра пешадије М. 1861 регламентирани. Прерада је била радикална и односила се на скраћење како сечива тако и корица, како би послужила као погодно оружје у рововској борби. Сл. 26.

Сабља "ерзац" официра
аустроугарске пешадије
М. 1861/М. 1916

САБЉА "ЕРЗАЦ" ОФИЦИРА АУСТРОУГАРСКЕ ПЕШАДИЈЕ
М. 1861/М. 1916

Сл. 26. Инвентарски број: 5693

Размере сабље:

дужина сабље са корицама: 65,5 cm/ дужина сабље: 63 cm/ дужина сечива: 49 cm/ ширина сечива: 02,5 cm/ дужина корица: 51,1 cm.

Опис сабље:

Рукохват балчака израђен је од дрвета ребрасте форме, који је пресвучен гуштеровом кожом са намотајима тордиране жице. У бази рукохвата постављен је метални прстен, а дуж леђног дела пружа се метални оков који својим горњим делом формира плићу капу јабуке са заравњеним теменим делом и плочастим завртњем листа сечива.

Рукобран балчака је метални, једноставне лучно-валовите форме, који својим доњим делом формира затворени спољашњи крак одбојника улегнутих страница. Други крак одбојника је проширен и благо повијен са ваљкастим завршетком, на коме се налазе два уздужна прореза за везивање темњака.

Сечиво сабље је право, са једним обостраним ширим левкастим жљебом, и двостраном оштрицом при врху који се формира у равни осе сечива.

Корице сабље су металне, са штифтом на устима и крестом на доњем крају. Дуж горњег дела корица пласирана су два ужа метална прстена, од којих горњи на полеђини има укошени правоугаони прихват а доњи на унутрашњој страни лука непомичну алку.

Натпис-ознаке:

У бази предње стране сечива сигниран је (делом нејасан) овални жиг, са латиничним натписом: GRASS R (?)

Преболевши све недаће, реорганизована и опремљена уз помоћ савезника, српска војска се одржала као војнички и политички фактор Антанте.

Пошто је период затишја на Солунском фронту (1. јануар-13. септембар 1918.) искоришћен за припрему савезничке офанзиве, 14. септембра т. г. после артиљеријске припреме, сутрадан је наступом пешадијских и коњичких јединица фронт био пробијен.

Пошто су 20. септембра т. г. на свим секторима српског ратишта бугарско-немачке снаге почеле да одступају, регент Александар Карађорђевић издао је судбоносну заповест: "*Найред у Ойџаџину или у смрт!*"

На дан 3. новембра 1918. године, цела Краљевина Србија била је ослобођена.¹⁰⁹

¹⁰⁹ С. Станојевић, н. д., књ. IV, 1929, Београд, стр. 90, 93; исто, књ. I, стр. 4.

Србија је ослобођена, овенчана ореолом победника српска војска гази Дрину, Саву, Тису, Муру..., поново се актуелизују витешке речи команданта српске III армије које је у прогласу 1912. године упутио становништву Старе Србије: *"Ми носимо у једној руци ѿравду, истину, ѿошћење и часи, а у другој баруи и олово. Ко нам изиђе у сусреи као браи, загрлићемо га браиски..."*¹¹⁰